Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
EVGENI TANCHEV
της 3ης Μαΐου 2018 [1]

Υπόθεση C–51/17

OTP Bank Nyrt.
OTP Faktoring Követeléskezelő Zrt.
κατά
Teréz Ilyés
Emil Kiss

[αίτηση του Fővárosi Ítélőtábla (εφετείου Βουδαπέστης, Ουγγαρία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προστασία καταναλωτή – Καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές – Συμβάσεις πιστώσεως συνομολογηθείσες σε ξένο νόμισμα – Νομοθετικά μέτρα κρατών μελών που έχουν ληφθεί με σκοπό την προστασία έναντι καταχρηστικών συμβατικών ρητρών – Άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ και ρήτρες "διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό" – Άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 και ρήτρες που απηχούν "νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου" – Αρμοδιότητα εθνικών δικαστηρίων να ελέγχουν αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικών ρητρών»

1. Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως του Fővárosi Ítélőtábla (εφετείου Βουδαπέστης, Ουγγαρία) έχει ως αντικείμενο διαφορά [2] που ανέκυψε σε συνέχεια της αποφάσεως του Δικαστηρίου της 30ης Απριλίου 2014 στην υπόθεση Kásler και Káslerné Rábai (στο εξής: Kásler) [3], στο πλαίσιο της οποίας το Δικαστήριο ήλεγξε κατά πόσον ήταν συμβατές με το δίκαιο της Ένωσης ρήτρες συμβάσεων καταναλωτικών δανείων που συνομολογήθηκαν στην Ουγγαρία σε αλλοδαπό νόμισμα, και συγκεκριμένα σε ελβετικά φράγκα.

2. Στην υπόθεση εκείνη το Δικαστήριο αποφάνθηκε, μεταξύ άλλων, επί της ερμηνείας της έννοιας του «κύριου αντικειμένου της σύμβασης» κατά το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές [4]. Το Δικαστήριο έκρινε ότι εναπέκειτο στο Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο της Ουγγαρίας), δηλαδή στο αιτούν δικαστήριο, να διαπιστώσει κατά πόσον οι επίδικες συμβατικές ρήτρες αποκλείονταν κατ' αρχήν από το πλέγμα προστασίας που παρέχει η εν λόγω οδηγία. Ταυτοχρόνως, όμως, το Δικαστήριο προσδιόρισε με την απόφασή του τα κριτήρια εκείνα τα οποία όφειλε να εφαρμόσει το Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο της Ουγγαρίας) προκειμένου να εκτιμήσει αν οι υπό κρίση ρήτρες ήταν διατυπωμένες «κατά τρόπο σαφή και κατανοητό», καθώς, σε αντίθετη περίπτωση, και πάλι σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13, θα υπέκειντο στις διατάξεις της εν λόγω οδηγίας, υπό την έννοια ότι μπορούσε να εξεταστεί ο καταχρηστικός χαρακτήρας τους.

1 Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

2 Βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, την εκκρεμή απόφαση στην υπόθεση Sziber (C-483/16). Οι προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Nils Wahl στην υπόθεση αυτή δημοσιεύθηκαν στις 16 Ιανουαρίου 2018 (EU:C:2018:9).

3 C-26/13, EU:C:2014:282.

4 Οδηγία της 5ης Απριλίου 1993 (ΕΕ 1993, L 95, σ. 29) (στο εξής: οδηγία 93/13).

3. Εν προκειμένω, οι ενάγοντες της κύριας δίκης Téréz Ilyés και Emil Kiss (στο εξής: ενάγοντες) αμφισβητούν, κατ' ουσίαν, το καθεστώς προστασίας που θέσπισε ο Ούγγρος νομοθέτης υπό το φως της αποφάσεως του Δικαστηρίου στην υπόθεση Kásler αλλά και της αποφάσεως του Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο της Ουγγαρίας) που επακολούθησε, υποστηρίζοντας ότι υπό το συγκεκριμένο καθεστώς ο συναλλαγματικός κίνδυνος ανατίθεται στους καταναλωτές κατά παράβαση των απαιτήσεων διαφάνειας των συμβατικών ρητρών που επιβάλλει η οδηγία 93/13.

I. Το νομικό πλαίσιο

Α. Το δίκαιο της Ένωσης

4. Το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 ορίζει τα εξής:

«Οι ρήτρες της σύμβασης που απηχούν νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου καθώς και διατάξεις ή αρχές διεθνών συμβάσεων στις οποίες έχουν προσχωρήσει τα κράτη μέλη ή η Κοινότητα, ιδίως στον τομέα των μεταφορών, δεν υπόκεινται στις διατάξεις της παρούσας οδηγίας.»

5. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 ορίζει:

«Ρήτρα σύμβασης που δεν απετέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης, θεωρείται καταχρηστική όταν παρά την απαίτηση καλής πίστης, δημιουργεί εις βάρος του καταναλωτή σημαντική ανισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, τα απορρέοντα από τη σύμβαση.»

6. Το άρθρο 4 της οδηγίας 93/13 ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Με την επιφύλαξη του άρθρου 7, ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας συμβατικής ρήτρας κρίνεται, αφού ληφθούν υπόψη η φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση και όλες οι κατά τον χρόνο της σύναψης της σύμβασης περιστάσεις που περιέβαλαν την εν λόγω σύναψη, καθώς και όλες οι υπόλοιπες ρήτρες της σύμβασης ή άλλης σύμβασης από την οποία αυτή εξαρτάται.

2. Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών δεν αφορά ούτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης ούτε το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, εφόσον οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.»

7. Το άρθρο 3, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/13 ορίζει ότι το παράρτημα της οδηγίας 93/13 περιέχει ενδεικτικό και μη εξαντλητικό κατάλογο ρητρών που είναι δυνατόν να κηρυχθούν καταχρηστικές. Στο σημείο 1, στοιχείο θ', του εν λόγω παραρτήματος γίνεται αναφορά σε:

«Ρήτρες που έχουν σκοπό ή αποτέλεσμα:

[θ)] να συνάγουν αμετάκλητα την εκ μέρους του καταναλωτή αποδοχή ρητρών τις οποίες δεν είχε καμία πραγματική δυνατότητα να γνωρίζει πριν συνάψει τη σύμβαση.»

8. Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 ορίζει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες οι καταχρηστικές ρήτρες σύμβασης μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας, δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, ενώ η σύμβαση εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους, εάν μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες.»

9. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 ορίζει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε, προς το συμφέρον των καταναλωτών, καθώς και των ανταγωνιζόμενων επαγγελματιών, να υπάρχουν τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα, προκειμένου να πάψει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται από έναν επαγγελματία με καταναλωτές.»

Β. Το ουγγρικό δίκαιο

1. Νόμος a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII törvény (νόμος CXII του 1996, περί πιστωτικών και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, στο εξής: νόμος Hpt)

10. Το άρθρο 203 του νόμου Hpt ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα οφείλει να ενημερώνει με σαφή και κατανοητό τρόπο τόσο τους υφιστάμενους όσο και τους δυνητικούς πελάτες του σχετικά με τους όρους χρήσεως των υπηρεσιών που παρέχει καθώς και σχετικά με την τροποποίηση των εν λόγω όρων.

[…]

6. Σε περίπτωση συμβάσεων που συνάπτονται με πελάτες λιανικής με τις οποίες χορηγείται πίστωση σε ξένο νόμισμα ή οι οποίες περιέχουν δικαίωμα αγοράς επί ακινήτων, το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα οφείλει να εξηγεί στον πελάτη τον κίνδυνο που αναλαμβάνει στη δικαιοπραξία, ο δε πελάτης επιβεβαιώνει με την υπογραφή του ότι ενημερώθηκε.»

2. Νόμος DH1

11. Το άρθρο 1, παράγραφος 1, του A Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvény (νόμου XXXVIII του 2014, περί ρυθμίσεως συγκεκριμένων ζητημάτων σχετικά με την απόφαση του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας) για την εναρμόνιση της νομολογίας όσον αφορά δανειακές συμβάσεις συναφθείσες μεταξύ πιστωτικών ιδρυμάτων και καταναλωτών, στο εξής: νόμος DH1) ορίζει:

«[Ο παρών νόμος] εφαρμόζεται σε δανειακές συμβάσεις που συνήφθησαν με καταναλωτές από την 1η Μαΐου 2004 έως την ημερομηνία ενάρξεως της ισχύος του παρόντος νόμου. Για την εφαρμογή του παρόντος νόμου, πρέπει να θεωρείται ως “σύμβαση καταναλωτικού δανείου” οποιαδήποτε δανειακή ή πιστωτική σύμβαση ή σύμβαση χρηματοδοτικής μισθώσεως η οποία στηρίζεται σε συναλλαγματική ισοτιμία (η οποία είναι συνδεδεμένη ή έχει συνομολογηθεί σε ξένο νόμισμα και η αποπληρωμή της γίνεται σε ουγγρικά φιορίνια) ή σε ουγγρικά φιορίνια και έχει συναφθεί μεταξύ πιστωτικού ιδρύματος και καταναλωτή, αν η σύμβαση αυτή περιέχει γενική ρήτρα ή ρήτρα η οποία δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, ή του άρθρου 4, παράγραφος 1.»

12. Το άρθρο 3 του νόμου DH1 ορίζει:

«1. Στις συναφθείσες με καταναλωτές συμβάσεις δανείου είναι άκυρες οι ρήτρες εκείνες –εξαιρουμένων των συμβατικών ρητρών που αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως– δυνάμει των οποίων το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα, για την εκταμίευση του χορηγούμενου ποσού χρηματοδοτήσεως με σκοπό την αγορά του αντικειμένου του δανείου ή της χρηματοδοτικής μισθώσεως, ορίζει την εφαρμογή της ισοτιμίας αγοράς και, για την εξόφληση της οφειλής, την εφαρμογή της ισοτιμίας πωλήσεως ή την εφαρμογή συναλλαγματικής ισοτιμίας διαφορετικής από την καθορισθείσα κατά την πραγματοποίηση της εκταμιεύσεως.

2. Αντί της άκυρης ρήτρας που μνημονεύεται στην παράγραφο 1 […] εφαρμόζεται, όσον αφορά τόσο την εκταμίευση όσο και την εξόφληση (περιλαμβανομένων της πληρωμής των δόσεων και όλων των εξόδων, τόκων και προμηθειών που καθορίζονται σε ξένο νόμισμα), η επίσημη συναλλαγματική ισοτιμία που καθορίζει η [Εθνική Τράπεζα της Ουγγαρίας] για το αντίστοιχο ξένο νόμισμα.

[…]

5. Το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα οφείλει να προβεί στην εκκαθάριση λογαριασμών με τον καταναλωτή κατά τα προβλεπόμενα σε ειδικό νόμο.»

3. Νόμος DH3

13. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, του νόμου az egyes fogyasztói kölcsönszerződések devizanemének módosulásával és a kamatszabályokkal kapcsolatos kérdések rendezéséről szóló 2014. évi LXXVII. törvény (νόμος LXXVII του 2014, περί ρυθμίσεως διάφορων ζητημάτων σχετικά με την τροποποίηση του νομίσματος στο οποίο έχουν συνομολογηθεί συμβάσεις δανείου συναφθείσες με καταναλωτές και σχετικά με τη νομοθεσία σε θέματα τόκων, στο εξής: νόμος DH3) ορίζει ότι:

«1 Συμβάσεις δανείου συναφθείσες με καταναλωτές τροποποιούνται από τον παρόντα νόμο κατά τα προβλεπόμενα σε αυτόν.»

14. Το άρθρο 10 του νόμου DH3 ορίζει:

«Όσον αφορά τις συναφθείσες με καταναλωτές συμβάσεις ενυπόθηκου δανείου σε ξένο νόμισμα και τις συμβάσεις ενυπόθηκου δανείου που στηρίζονται σε ξένο νόμισμα, το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα-δανειστής υποχρεούται, εντός της προθεσμίας που διαθέτει για να εκπληρώσει την υποχρέωση εκκαθαρίσεως λογαριασμών βάσει του [νόμου DH2], να μετατρέψει σε πίστωση σε ουγγρικά φιορίνια την εκκρεμή οφειλή βάσει συμβάσεως ενυπόθηκου δανείου σε ξένο νόμισμα ή συμβάσεως ενυπόθηκου δανείου που στηρίζεται σε ξένο νόμισμα συναφθείσας με καταναλωτή, ή τη συνολική οφειλή εκ της εν λόγω συμβάσεως (περιλαμβανομένων επίσης των τόκων, των τελών, των προμηθειών και των εξόδων που εισπράττονται στο ξένο νόμισμα), οφειλές οι οποίες καθορίζονται αμφότερες βάσει της εκκαθαρίσεως λογαριασμών που διενεργείται δυνάμει του [νόμου DH2] (στο εξής: μετατροπή σε ουγγρικά φιορίνια). Για την πραγματοποίηση της εν λόγω μετατροπής, το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα εφαρμόζει όποια εκ των δύο ακόλουθων συναλλαγματικών ισοτιμιών είναι ευνοϊκότερη για τον καταναλωτή κατά την ημερομηνία αναφοράς:

a) τον μέσο όρο των συναλλαγματικών ισοτιμιών του οικείου νομίσματος που καθόρισε επίσημα η Εθνική Τράπεζα της Ουγγαρίας στο διάστημα από τις 16 Ιουνίου 2014 έως τις 7 Νοεμβρίου 2014, ή

b) τη συναλλαγματική ισοτιμία του οικείου νομίσματος που καθόρισε επίσημα η Εθνική Τράπεζα της Ουγγαρίας στις 7 Νοεμβρίου 2014.»

II. Τα πραγματικά περιστατικά, η διαδικασία και τα προδικαστικά ερωτήματα

15. Στις 15 Φεβρουαρίου 2008, οι ενάγοντες συνήψαν με την ELLA Első Lakáshitel Kereskedelmi Bank Zrt σύμβαση δανείου, συνομολογηθείσα σε ελβετικά φράγκα και με επιτόκιο 1,9 %. Την 1η Νοεμβρίου 2016, το δάνειο μεταβιβάστηκε από ενδιάμεσο στην OTP Bank Nyrt., η οποία το εκχώρησε με τη σειρά της στην OTP Faktoring Követléskezelő Zrt (στο εξής, από κοινού: εναγόμενες).

16. Σύμφωνα με τη σύμβαση, ο δανειστής όφειλε να εκταμιεύσει το ποσό των 30 075 000 ουγγρικών φιορινιών (HUF) κατά μέγιστο, το οποίο περιελάμβανε προμήθεια εκταμιεύσεως ύψους 75 000 ουγγρικών φιορινιών και το οποίο κατά τη σύναψη της συμβάσεως ισοδυναμούσε με 212 831 ελβετικά φράγκα (CHF).

17. Επίσης, κατά τη σύμβαση, ο δανειστής μετέτρεψε σε ελβετικά φράγκα το δάνειο που χορήγησε σε ουγγρικά φιορίνια, εφαρμόζοντας τη δική του ισοτιμία αγοράς του νομίσματος κατά την εκταμίευση. Εντούτοις, καθόρισε βάσει της δικής του ισοτιμίας πωλήσεως του νομίσματος το αντίστοιχο ύψος των μηνιαίων δόσεων αποπληρωμής, οι οποίες έπρεπε να καταβάλλονται σε ουγγρικά φιορίνια. Μολονότι ο δανειστής μπορούσε να τροποποιήσει μονομερώς τους τόκους και τα έξοδα διαχειρίσεως, η σύμβαση δεν περιείχε ρήτρα επιτρέπουσα στους ενάγοντες να τροποποιήσουν μονομερώς το νόμισμα αναφοράς.

18. Το τμήμα της συμβάσεως με τίτλο «Δήλωση γνωστοποιήσεως κινδύνου» όριζε ότι, «όσον αφορά τους κινδύνους του δανείου, ο οφειλέτης δηλώνει ότι γνωρίζει και κατανοεί τις λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα τις οποίες του παρείχε ο δανειστής, και ότι έχει επίγνωση του κινδύνου της συνάψεως δανείου σε ξένο νόμισμα, τον οποίο ο οφειλέτης αναλαμβάνει κατ' αποκλειστικότητα. Όσον αφορά τον κίνδυνο συναλλάγματος, ο οφειλέτης γνωρίζει, ειδικότερα, ότι, εάν κατά τη διάρκεια ισχύος της συμβάσεως υπάρξουν δυσμενείς διακυμάνσεις της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ουγγρικού φιορινίου ως προς το ελβετικό φράγκο (ήτοι, σε περίπτωση μειώσεως της τιμής του ουγγρικού φιορινίου σε σχέση με τη νόμιμη τιμή κατά την εκταμίευση), το ισόποσο των δόσεων αποπληρωμής, οι οποίες καθορίζονται σε ξένο νόμισμα και είναι πληρωτέες σε ουγγρικά φιορίνια, μπορεί να αυξηθεί σημαντικά. Με την υπογραφή της παρούσας συμβάσεως, ο οφειλέτης δηλώνει ότι γνωρίζει ότι οι οικονομικές συνέπειες του εν λόγω κινδύνου βαρύνουν εξ ολοκλήρου τον ίδιο. Δηλώνει επίσης ότι εξέτασε προσεκτικά τις ενδεχόμενες συνέπειες του συναλλαγματικού κινδύνου και ότι τις αποδέχεται, έχοντας σταθμίσει τον κίνδυνο βάσει της φερεγγυότητας και της οικονομικής του καταστάσεως, και ότι δεν θα μπορεί να προβάλει κατά της τράπεζας καμία αξίωση λόγω του συναλλαγματικού κινδύνου».

19. Στις 16 Μαΐου 2013, οι ενάγοντες άσκησαν αγωγή σε βάρος των εναγομένων, αιτούμενοι να αναγνωριστεί η ακυρότητα της συμβάσεως δανείου ως συνομολογηθείσας σε ελβετικά φράγκα και να κηρυχθεί εν ισχύι η σύμβαση ωσάν αυτή να είχε συνομολογηθεί σε ουγγρικά φιορίνια.

20. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, με την απόφαση που εξέδωσε στις 11 Μαρτίου 2016, έκανε δεκτό το κύριο αίτημα της αγωγής, διαπιστώνοντας, μεταξύ άλλων, ότι η συμβατική ρήτρα η οποία υποχρέωνε τους δανειολήπτες να αναλάβουν τον συναλλαγματικό κίνδυνο, ενώ συνιστά το κύριο αντικείμενο της συμβάσεως, δεν ήταν ούτε σαφής ούτε κατανοητή.

21. Η πρώτη εναγομένη άσκησε έφεση κατά της πρωτόδικης αποφάσεως, με αίτημα τη μεταρρύθμισή της και την απόρριψη της αγωγής.

22. Οι νόμοι DH1 και DH2, καθώς και ο νόμος DH3, ψηφίστηκαν από τον Ούγγρο νομοθέτη σε χρόνο μεταγενέστερο της ασκήσεως της αγωγής στις 16 Μαΐου [2013] αλλά μεσούσης της εκκρεμοδικίας ενώπιον των ουγγρικών δικαστηρίων. Σύμφωνα με την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, ο νόμος DH1, που τέθηκε σε ισχύ στις 26 Ιουλίου 2014, βασίζεται στην απόφαση 2/2014 την οποία εξέδωσε

το Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο της Ουγγαρίας)[5] (και είναι δεσμευτική για τα ουγγρικά δικαστήρια), λαμβάνοντας υπόψη την απόφαση Kásler[6] του Δικαστηρίου.

23. Σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, τα άρθρα 1, παράγραφος 1, και 3 του νόμου DH1 τυγχάνουν εφαρμογής στην υπό κρίση σύμβαση.

24. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, του νόμου DH1 προβλέπει την ακυρότητα των ρητρών εκείνων στις συμβάσεις δανείου που συνάπτονται με καταναλωτές δυνάμει των οποίων, για μεν την εκταμίευση, έχει εφαρμογή η τιμή αγοράς του ξένου νομίσματος, για δε την αποπληρωμή, η τιμή πωλήσεως. Βάσει του άρθρου 3, παράγραφος 2, του νόμου DH1, η ρήτρα που κηρύσσεται άκυρη δυνάμει της πρώτης παραγράφου αντικαθίσταται κατ' αρχήν με διάταξη η οποία καθιερώνει την εφαρμογή, τόσο για την εκταμίευση όσο και για την αποπληρωμή, της επίσημης συναλλαγματικής ισοτιμίας του ξένου νομίσματος που καθορίζει η Magyar Nemzeti Bank (Εθνική Τράπεζα της Ουγγαρίας).

25. Η διάταξη περί παραπομπής αναφέρει περαιτέρω ότι σύμφωνα με τον νόμο DH2 του 2014, ο νομοθέτης υποχρέωσε τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να προβούν σε εκκαθάριση λογαριασμών για τα ποσά που κατέβαλαν καθ' υπέρβαση οι καταναλωτές βάσει καταχρηστικών συμβατικών ρητρών. Με τον νόμο DH3 του 2014 απαγορεύτηκαν οι συμβάσεις ενυπόθηκου δανείου σε ξένο νόμισμα, οι οφειλές των καταναλωτών (περιλαμβανομένης της επίμαχης οφειλής) μετατράπηκαν σε ουγγρικά φιορίνια και το περιεχόμενο των έννομων σχέσεων τροποποιήθηκε από άλλες απόψεις.

26. Τέλος, βάσει των νόμων DH1 και DH3 ο καταναλωτής εξακολουθεί να φέρει τον συναλλαγματικό κίνδυνο τόσο ex tunc όσο και ex nunc.

27. Σύμφωνα με τη διάταξη περί παραπομπής, η απόφαση 2/2014 του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας)[7] συνέχισε να ισχύει μετά την έκδοση των νόμων και εκθέτει τα εξής:

«1. Η ρήτρα συμβάσεως δανείου σε ξένο νόμισμα συναπτόμενης με καταναλωτή, βάσει της οποίας ο καταναλωτής φέρει χωρίς κανέναν περιορισμό τον συναλλαγματικό κίνδυνο –ως αντάλλαγμα για ευνοϊκότερο επιτόκιο– είναι συμβατική ρήτρα η οποία αφορά το κύριο αντικείμενο της σύμβασης, της οποίας ο καταχρηστικός χαρακτήρας δεν μπορεί, κατά κανόνα, να εξεταστεί. Ο καταχρηστικός χαρακτήρας της εν λόγω ρήτρας μπορεί να εξεταστεί και να αναγνωριστεί μόνο εάν, κατά τη σύναψη της συμβάσεως, και λαμβανομένων υπόψη του κειμένου της συμβάσεως και των πληροφοριών που παρείχε το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα, το περιεχόμενο της ρήτρας δεν ήταν σαφές ούτε κατανοητό για τον μέσο καταναλωτή, ο οποίος έλαβε κανονική ενημέρωση και είναι εύλογα συνετός και προσεκτικός (στο εξής: καταναλωτής). Οι συμβατικές ρήτρες που αφορούν τον συναλλαγματικό κίνδυνο είναι καταχρηστικές και, ως εκ τούτου, η σύμβαση είναι άκυρη εν όλω ή εν μέρει, όταν ο καταναλωτής, λόγω της ανεπάρκειας των πληροφοριών που έλαβε από το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα ή της καθυστερήσεως στη λήψη των εν λόγω πληροφοριών, μπορεί κατ' ουσίαν να υποθέσει ότι ο συναλλαγματικός κίνδυνος δεν είναι πραγματικός ή ότι τον βαρύνει μόνο σε περιορισμένο βαθμό.»

5 *Magyar Közlöny* 2014/91, σ. 10975.

6 Απόφαση της 30ης Απριλίου 2014 (C-26/13, EU:C:2014:282). Βλ., επίσης, νόμο DH2, A [Kúriának a] pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről szóló 2014. évi XL. törvény (νόμο XL του 2014, περί των κανόνων που διέπουν την εκκαθάριση λογαριασμών που προβλέπεται από τον νόμο XXXVIII του 2014, περί ρυθμίσεως συγκεκριμένων ζητημάτων σχετικά με την απόφαση [του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας)] για την εναρμόνιση της νομολογίας όσον αφορά δανειακές συμβάσεις συναφθείσες μεταξύ χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και καταναλωτών, και περί λοιπών διατάξεων).

7 Βλ. υποσημείωση 5 των παρουσών προτάσεων.

28. Υπό αυτές τις περιστάσεις, στις 17 Ιανουαρίου 2017, το Fővárosi Ítélőtábla (εφετείο Βουδαπέστης) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

1) Θεωρείται ρήτρα που δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως, κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, και περιλαμβάνεται, ως εκ τούτου, στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας, συμβατική ρήτρα με την οποία ο συναλλαγματικός κίνδυνος ανατίθεται στον καταναλωτή και η οποία, λόγω απαλοιφής καταχρηστικής συμβατικής ρήτρας που πρόβλεπε εκτιμώμενο εύρος μεταξύ των τιμών αγοράς και πωλήσεως και την υποχρέωση αναλήψεως του οικείου συναλλαγματικού κινδύνου, μετατράπηκε σε μέρος της συμβάσεως με ισχύ ex tunc ως αποτέλεσμα της παρεμβάσεως του νομοθέτη λόγω των δικαστικών διαφορών με αντικείμενο την ακυρότητα οι οποίες αφορούσαν μεγάλο αριθμό συμβάσεων;

2) Στην περίπτωση που η συμβατική ρήτρα βάσει της οποίας ανατίθεται στον καταναλωτή ο συναλλαγματικός κίνδυνος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 93/13, έχει η εξαίρεση που προβλέπεται στο άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας την έννοια ότι αφορά επίσης συμβατική ρήτρα η οποία αντιστοιχεί σε νομικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, κατά την έννοια της σκέψεως 26 της αποφάσεως που εξέδωσε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην υπόθεση RWE Vertrieb AG (C–92/11), οι οποίες εκδόθηκαν ή τέθηκαν σε ισχύ μετά τη σύναψη της συμβάσεως; Πρέπει να υπαχθεί επίσης στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω εξαιρέσεως συμβατική ρήτρα η οποία μετατράπηκε σε μέρος της συμβάσεως με ισχύ ex tunc μετά τη σύναψη της συμβάσεως ως αποτέλεσμα διατάξεως αναγκαστικού δικαίου η οποία θεραπεύει την ακυρότητα που επήλθε λόγω του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας η οποία καθιστά αδύνατη την εκτέλεση της συμβάσεως;

3) Στην περίπτωση που, βάσει των απαντήσεων στα προηγούμενα ερωτήματα, μπορεί να εξεταστεί ο καταχρηστικός χαρακτήρας της συμβατικής ρήτρας με την οποία ανατίθεται στον καταναλωτή ο συναλλαγματικός κίνδυνος, έχει η απαίτηση της σαφούς και κατανοητής διατυπώσεως, η οποία μνημονεύεται στο άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13, την έννοια ότι η απαίτηση αυτή πληρούται επίσης όταν εκπληρώνεται, κατά τον τρόπο που εκτίθεται στα πραγματικά περιστατικά, η υποχρέωση ενημερώσεως που προβλέπεται από τον νόμο και διατυπώνεται κατ' ανάγκη με γενικό τρόπο, ή πρέπει επίσης να γνωστοποιούνται τα δεδομένα εκείνα που αφορούν τον κίνδυνο για τον καταναλωτή τα οποία γνωρίζει το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα ή στα οποία αυτό μπορεί να έχει πρόσβαση κατά τη σύναψη της συμβάσεως;

4) Είναι λυσιτελές από την άποψη της απαιτήσεως σαφήνειας και διαφάνειας και των προβλεπομένων στην παράγραφο 1, στοιχείο θ′, του παραρτήματος της οδηγίας 93/13, για τους σκοπούς της ερμηνείας του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, το γεγονός ότι, κατά τη σύναψη της συμβάσεως, οι συμβατικές ρήτρες που αφορούν τη δυνατότητα μονομερούς τροποποιήσεως και το εκτιμώμενο εύρος μεταξύ των τιμών αγοράς και πωλήσεως –οι οποίες χαρακτηρίσθηκαν χρόνια αργότερα καταχρηστικές– περιέχονταν στη σύμβαση μαζί με τη ρήτρα που αφορά την ανάληψη του συναλλαγματικού κινδύνου, και επομένως, λόγω των σωρευτικών συνεπειών των εν λόγω ρητρών, ο καταναλωτής δεν μπορούσε πραγματικά να προβλέψει με βεβαιότητα τον τρόπο μελλοντικής εξελίξεως των υποχρεώσεων πληρωμής ούτε τον μηχανισμό διαφοροποιήσεως αυτών; Ή μήπως οι συμβατικές ρήτρες που χαρακτηρίστηκαν εκ των υστέρων καταχρηστικές δεν πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά την εξέταση του καταχρηστικού χαρακτήρα της ρήτρας που αναφέρεται στον συναλλαγματικό κίνδυνο;

5) Εάν αναγνωρίσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα της συμβατικής ρήτρας με την οποία ο συναλλαγματικός κίνδυνος ανατίθεται στον καταναλωτή, υποχρεούται το εθνικό δικαστήριο, κατά τον καθορισμό των έννομων συνεπειών βάσει των κανόνων του εθνικού δικαίου, να λάβει αυτεπαγγέλτως υπόψη, σεβόμενο το δικαίωμα ακροάσεως των διαδίκων στην κατ' αντιμωλία διαδικασία, και τον καταχρηστικό χαρακτήρα άλλων συμβατικών ρητρών τις οποίες δεν επικαλέστηκαν οι ενάγοντες στην αγωγή τους; Εφαρμόζεται επίσης η αρχή της αυτεπάγγελτης εξετάσεως βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εάν ο ενάγων είναι

καταναλωτής ή, λαμβανομένων υπόψη της θέσεως που κατέχει στο σύνολο της διαδικασίας το δικαίωμα διαθέσεως και των ιδιαιτεροτήτων της διαδικασίας, η αρχή της ελεύθερης διαθέσεως του αντικειμένου της δίκης αποκλείει, στην περίπτωση αυτή, την αυτεπάγγελτη εξέταση;»

29. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν οι ενάγοντες, οι εναγόμενες, η Ουγγρική και η Πολωνική Κυβέρνηση, καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Όλοι οι ανωτέρω, με εξαίρεση την Πολωνική Κυβέρνηση, παρέστησαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση που διεξήχθη στις 22 Φεβρουαρίου 2018.

III. Ανάλυση

Α. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

1. Επί του παραδεκτού της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως

30. Οι εναγόμενοι της κύριας δίκης αμφισβητούν το παραδεκτό της διατάξεως περί παραπομπής και υποστηρίζουν ότι τα πρώτα τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα είναι υποθετικά, διότι δεν έχουν σχέση με τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης, ενώ το πέμπτο ερώτημα καλύπτεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου περί acte clair.

31. Συγκεκριμένα, οι εναγόμενοι βάλλουν κατά της ερμηνείας των νόμων DH που μνημονεύει η διάταξη περί παραπομπής, διατεινόμενοι, για παράδειγμα, ότι ο νόμος DH1 δεν έχει καμία σχέση με την ανάθεση του συναλλαγματικού κινδύνου και ότι με τον νόμο DH3 δεν τρέπεται εκ του νόμου σε συμβατική η υποχρέωση των καταναλωτών να φέρουν αυτοί τον συγκεκριμένο κίνδυνο [8]. Αντιθέτως, ο DH3 εκμηδένισε τον συναλλαγματικό κίνδυνο για δάνεια που συνομολογήθηκαν σε ξένο νόμισμα, μετατρέποντάς τα σε δάνεια σε ελβετικά φιορίνια για το μέλλον (από 1ης Φεβρουαρίου 2015, ex nunc) και όχι για το παρελθόν (ex tunc). Ισχυρίζονται δε ότι, καθό μέτρο ούτε οι νόμοι DH ούτε η απόφαση 2/2014 του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας) τροποποίησαν τη ρήτρα που ρυθμίζει τον συναλλαγματικό κίνδυνο, τα υποβληθέντα ερωτήματα είναι υποθετικά και η ερμηνεία που ζήτησε το Fővárosi Ítélőtábla (εφετείο Βουδαπέστης) δεν έχει σχέση με τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης.

32. Κατά την άποψή μου, ωστόσο, η διάταξη περί παραπομπής δεν είναι απαράδεκτη. Παρόλα ταύτα, κρίνεται απαραίτητο να διατυπωθούν ορισμένες διευκρινιστικές παρατηρήσεις σχετικά με το τέταρτο ερώτημα.

33. Στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, η οποία στηρίζεται σε σαφή διάκριση των λειτουργιών των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου, η διαπίστωση και η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης εμπίπτουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του εθνικού δικαστή, όπως και η ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού δικαίου [9]. Για τον λόγο αυτό, τείνω να μη λάβω υπόψη μου τυχόν αιτιάσεις που διαλαμβάνονται στη δικογραφία όσον αφορά το περιεχόμενο της εθνικής νομοθεσίας, όπως αυτό προκύπτει από τη διάταξη περί παραπομπής [10].

8 Μολονότι η Ουγγρική Κυβέρνηση επίσης αμφισβητεί την ερμηνεία των νόμων DH που περιλαμβάνονται στη διάταξη περί παραπομπής, εντούτοις δεν υποστηρίζει ότι είναι απαράδεκτη. Η Επιτροπή αναφέρει ότι δεν είναι σαφές αν η διάταξη περί παραπομπής αφορά τον νόμο DH1 ή τον DH3.

9 Βλ., όσον αφορά τις καταχρηστικές ρήτρες δανειακών συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, απόφαση της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

10 Βλ., επίσης, συναφώς, προτάσεις μου στην υπόθεση Egenberger (C-414/16, EU:C:2017:851, σημεία 61 έως 65).

34. Ομοίως, εναπόκειται αποκλειστικώς στον εθνικό δικαστή, ο οποίος έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη της δικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί, να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της υποθέσεως, αν τα ερωτήματα που υποβάλλει στο Δικαστήριο είναι αναγκαία και λυσιτελή. Κατά συνέπεια, εφόσον τα ερωτήματα που υποβλήθηκαν αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο, κατ' αρχήν, οφείλει να αποφανθεί [11].

35. Το Δικαστήριο μπορεί να αρνηθεί να αποφανθεί επί προδικαστικού ερωτήματος εθνικού δικαστηρίου μόνον όταν προδήλως προκύπτει ότι η ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου την οποία ζητεί το εθνικό δικαστήριο δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως ή ακόμη όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά ή νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του υποβλήθηκαν [12].

36. Με εξαίρεση το τέταρτο ερώτημα, η διάταξη περί παραπομπής περιέχει αιτιολογημένη ανάλυση των πτυχών του δικαίου της Ένωσης τις οποίες το αιτούν δικαστήριο κρίνει ως σχετικές [13] και επομένως είναι δυνατή η σύνθεση των νομικών ζητημάτων που χρήζουν ερμηνείας, παρά την έλλειψη συναίνεσης σχετικά με τη σημασία και τα αποτελέσματα των νόμων DH1 και DH3. Εξάλλου, σε γενικές γραμμές, η ουσία της διαφωνίας των διαδίκων γίνεται εύκολα αντιληπτή από τον φάκελο της υποθέσεως.

37. Το αιτούν δικαστήριο επιθυμεί να πληροφορηθεί αν και με ποιον τρόπο οι νόμοι DH1 και DH3, οι οποίοι, όπως ήδη αναφέρθηκε, εκδόθηκαν κατά την εκκρεμοδικία της διαφοράς της κύριας δίκης, επηρεάζουν το αγωγικό αίτημα των εναγόντων.

38. Οι εναγόμενοι αμφισβητούν, μεταξύ άλλων, ότι ο συναλλαγματικός κίνδυνος μεταβιβάζεται πράγματι από τον δανειστή στον δανειολήπτη βάσει των νόμων DH1 και DH3, αποκρούουν οποιαδήποτε ερμηνεία σύμφωνα με την οποία οι νόμοι αυτοί θα αποκτούσαν αναδρομική ισχύ και υποστηρίζουν ότι δεν υπήρξε έλλειψη συμμορφώσεως προς την απαίτηση του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 οι ρήτρες να είναι «διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό».

39. Οι ενάγοντες, ωστόσο, ισχυρίζονται ότι αυτή ακριβώς η τελευταία απαίτηση δεν ικανοποιείται, ότι υπό το καθεστώς αποκαταστάσεως που πηγάζει από τους νόμους DH1 και DH3 το βάρος του συναλλαγματικού κινδύνου ανατίθεται στους καταναλωτές και ότι η ισοτιμία που ισχυρίζονται ότι επιβλήθηκε διά της νομοθετικής οδού είναι αισθητά υψηλότερη από την ισοτιμία που ίσχυε κατά τη στιγμή συνάψεως της συμβάσεως το 2008. Υπό τις συνθήκες αυτές, προβάλλουν παραβίαση της αρχής της διαφάνειας. Η αρχή αυτή προστατεύει τους καταναλωτές, στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης βάσει του άρθρου 4, παράγραφος 2, τελευταίο εδάφιο, της οδηγίας 93/13 σε συνδυασμό με τα άρθρα 3 και 5 της οδηγίας 93/13 και το παράρτημά της [14]. Τούτων δοθέντων, οι ενάγοντες προβάλλουν παραβίαση των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, και διερωτώνται περαιτέρω αν συντρέχει παράβαση του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.

40. Κατόπιν τούτου, συμπεραίνω χωρίς δισταγμό ότι όσον αφορά τα προδικαστικά ερωτήματα 1 έως 3 και 5 η διάταξη περί παραπομπής είναι παραδεκτή.

11 Απόφαση Aziz, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9 των παρουσών προτάσεων. Βλ., επίσης, απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703, σκέψεις 19 και 20).

12 Απόφαση της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 35 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

13 Πρβλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα N. Jääskinen στην υπόθεση Banif Plus Bank (C-312/14, EU:C:2015:621).

14 Βλ., επί παραδείγματι, απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 2015, Matei (C-143/13, EU:C:2015:127, σκέψεις 73 και 74).

41. Όσον αφορά το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, αυτό παραπέμπει στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, το οποίο περιλαμβάνει ζητήματα που υπερβαίνουν τις απαιτήσεις περί διαφάνειας και συγκεφαλαιώνει άλλες μορφές καταχρηστικότητας. Ωστόσο, οι ενάγοντες δεν προβάλλουν επιχειρήματα σχετικά με τη χρησιμότητα του άρθρου 4, παράγραφος 1, στην υπόθεση της κύριας δίκης ούτε η διάταξη περί παραπομπής, στο κεφάλαιο με τίτλο «έκθεση του σκεπτικού της διατάξεως περί παραπομπής», μνημονεύει το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.

42. Όσον αφορά τα σημεία διαφοράς μεταξύ των διαδίκων της κύριας δίκης, οι ενάγοντες υπογραμμίζουν με τις γραπτές παρατηρήσεις τους ότι, αντίθετα προς το ζήτημα που αντιμετώπισε προσφάτως το Δικαστήριο με την απόφαση Andriciuc [15], η αιτίαση περί καταχρηστικότητας που προβάλλουν εδράζεται εν προκειμένω στο γεγονός ότι δεν τους παρασχέθηκαν σαφείς και κατανοητές πληροφορίες όπως επιβάλλει το άρθρο 203, παράγραφοι 6 και 7, του νόμου Hpt. Εξάλλου, τα κεφάλαια των αποφάσεων του Δικαστηρίου που επικαλούνται οι ενάγοντες αφορούν είτε τη διαφάνεια που απαιτείται βάσει του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 [16] είτε το άρθρο 6 και τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας [17], ή ένα συνδυασμό των δύο [18].

43. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, οι εναγόμενοι αμφισβητούν το παραδεκτό του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος με το σκεπτικό ότι πρόκειται για υποθετικό ερώτημα. Φρονώ ωστόσο ότι, στο μέτρο που με το ερώτημα αυτό ζητείται από το Δικαστήριο να εκτιμήσει την καταχρηστικότητα ρήτρας βάσει της οποίας ο καταναλωτής φέρει τον συναλλαγματικό κίνδυνο και όχι απλώς να διαπιστώσει αν πληρούται η υποχρέωση διαφάνειας, το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά και νομικά στοιχεία για να το απαντήσει [19].

44. Κατόπιν τούτου, το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα είτε είναι απαράδεκτο είτε πρέπει να ερμηνευθεί ως ερώτημα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η νομοθεσία που θεσπίζεται αρκετά έτη μετά τη σύναψη της συμβάσεως (εξέλιξη την οποία το εθνικό προδικαστικό ερώτημα θεωρεί απρόβλεπτη από τη σκοπιά του καταναλωτή) επηρεάζει τις υποχρεώσεις διαφάνειας που υπέχουν οι εναγόμενοι βάσει του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13.

2. Επί της ουσίας

45. Η ουσία της διατάξεως περί παραπομπής έγκειται στο κατά πόσον το καθεστώς προστασίας που θεμελιώνεται στους νόμους DH1 and DH3, και συγκεκριμένα τα μέτρα που θέσπισε ο Ούγγρος νομοθέτης υπό το φως της αποφάσεως του Δικαστηρίου στην υπόθεση Kásler και της συνακόλουθης αποφάσεως 2/2014 του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας) [20], μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ελέγχου βάσει του δικαίου της Ένωσης και κατά πόσον συνάδουν προς αυτό.

46. Συναφώς, κρίνεται σκόπιμο να υπομνησθεί ότι η νομολογία του Δικαστηρίου αναπτύσσει αποτελέσματα ex tunc, και άρα από τον χρόνο που έχει τεθεί σε ισχύ η ερμηνευόμενη διάταξη [21], και ως εκ τούτου πρέπει να εφαρμόζεται σε έννομες σχέσεις που γεννήθηκαν και συστάθηκαν πριν από την απόφαση επί της αιτήσεως ερμηνείας, υπό τον όρο ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις για να αχθεί ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων μια διαφορά σχετικά με την εφαρμογή της εν λόγω διατάξεως [22].

15 Απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017 (C-186/16, EU:C:2017:703).

16 Συγκεκριμένα, απόφαση της 23ης Απριλίου 2015, Van Hove (C-96/14, EU:C:2015:262).

17 Απόφαση της14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 50). Οι ενάγοντες μνημονεύουν επίσης στις γραπτές παρατηρήσεις του την απόφαση της 14ης Ιουνίου 2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, σκέψεις 39 και 53). Η πρώτη απόφαση υπογραμμίζει την ασθενέστερη θέση του καταναλωτή έναντι του επαγγελματία, ενώ η τελευταία εστιάζει στην αρχή της αποτελεσματικότητας.

18 Αποφάσεις της 30ης Απριλίου 2014, Kásler (C-26/13, EU:C:2014:282), και της 21ης Δεκεμβρίου 2016, Gutiérrez Naranjo κ.λπ. (C-154/15, C-307/15 και C-308/15, EU:C:2016:980).

19 Βλ., επί παραδείγματι, απόφαση της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 35 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

20 Βλ. υποσημείωση 5 των παρουσών προτάσεων.

21 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 2015, BBVA (C-8/14, EU:C:2015:731, σκέψη 22). Βλ., επίσης, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Szpunar (EU:C:2015:321, σημείο 34).

22 Ενδεικτικώς, απόφαση της 21ης Μαρτίου 2013, RWE Vertreib (C-92/11, EU:C:2013:180, σκέψη 58 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

47. Επιπροσθέτως, μόνον όλως κατ' εξαίρεση δύναται το Δικαστήριο, κατ' εφαρμογή της αρχής της ασφάλειας δικαίου, να περιορίσει τα διαχρονικά αποτελέσματα αποφάσεώς του [23]. Το Δικαστήριο δεν προέβη σε τέτοιου είδους περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων της αποφάσεως στην υπόθεση Kásler και τα κράτη μέλη δεν δύνανται να το πράξουν [24].

48. Τούτο σημαίνει ότι η ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13, την οποία έδωσε το Δικαστήριο στην υπόθεση Kásler στις 30 Απριλίου 2014, καθώς και οι λοιπές διατάξεις της οδηγίας 93/13 που είναι κρίσιμες εν προκειμένω (δηλαδή τα άρθρα 3, 5, 6, παράγραφοι 1 και 7), εφαρμόζονται στις ρήτρες συμβάσεων που υφίστανται από την ημερομηνία θέσεως σε ισχύ της οδηγίας 93/13, ήτοι στις 31 Δεκεμβρίου 1994 [25]. Τούτου λεχθέντος, η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 σε εθνικό επίπεδο υπόκειται σε εύλογες προθεσμίες παραγραφής που καθορίζονται από τη νομοθεσία του οικείου κράτους μέλους [26] και από άλλους εσωτερικούς διαδικαστικούς κανόνες, υπό την προϋπόθεση ότι συνάδουν με τις αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας [27].

49. Στο πλαίσιο της οδηγίας 93/13, τα άρθρα 6 και 7 είναι επίσης κρίσιμα και ως προς τις υποχρεώσεις αποκαταστάσεως που υπέχουν τα κράτη μέλη, καθώς το Δικαστήριο έχει αποφανθεί, επί παραδείγματι στην υπόθεση Kásler, ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, υποχρεώνει τα κράτη μέλη να προβλέπουν κατάλληλα και αποτελεσματικά μέτρα «προκειμένου να πάψει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται από έναν επαγγελματία με καταναλωτές» [28], καθώς επίσης και ότι το άρθρο 7 σκοπεί επιπροσθέτως στην πρόβλεψη μέτρων που θα αποτρέπουν την παραβίαση της οδηγίας 93/13 [29]. Πρέπει επίσης να υπομνησθεί το άρθρο 8 της οδηγίας 93/13, το οποίο δίνει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα «να θεσπίζουν ή διατηρούν, στον τομέα που διέπεται από την παρούσα οδηγία, αυστηρότερες διατάξεις σύμφωνες προς τη συνθήκη, για να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη προστασία του καταναλωτή» [30].

50. Με δεδομένο ότι η ημερομηνία ενάρξεως ισχύος της οδηγίας 93/13 είναι η 31η Δεκεμβρίου 1994 και ότι οι επίμαχες συμβατικές ρυθμίσεις τέθηκαν σε ισχύ στις 15 Φεβρουαρίου 2008, δεν νοείται κατ' αρχήν αντίρρηση βάσει του δικαίου της Ένωσης όσον αφορά την απόφαση του Ούγγρου νομοθέτη να επιδιώξει να ρυθμίσει, με τον νόμο DH1, τις συμβατικές ρήτρες που συμφωνήθηκαν από 1η Μαΐου 2004 έως 26 Ιουλίου 2014 ή να ορίσει, με τον νόμο DH3, τα δικαιώματα μετατροπής των δανείων που έχουν συνομολογηθεί σε ξένο νόμισμα σε δάνεια που εκδίδονται σε ουγγρικά φιορίνια, προσδιορίζοντας ως ημερομηνία αναφοράς το 2014, οποιαδήποτε και αν είναι η επιμέρους τοποθέτηση ως προς τα διαχρονικά αποτελέσματα των νόμων DH.

51. Στο δεύτερο ερώτημα της διατάξεως περί παραπομπής πρέπει να δοθεί απάντηση υπό το πρίσμα της εν λόγω θεμελιώδους παραδοχής του δικαίου της Ένωσης. Φρονώ ότι το συγκεκριμένο ερώτημα βρίσκεται στο επίκεντρο του προβληματισμού του εθνικού δικαστηρίου όσον αφορά τον επιτρεπόμενο, βάσει του δικαίου της Ένωσης, αντίκτυπο των νόμων DH 1 και DH 3 στην έκβαση της κύριας δίκης. Ως εκ τούτου, η ανάλυση που ακολουθεί θα επικεντρωθεί ως επί το πλείστον στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα.

23 Όπ.π. (σκέψη 59 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Συγκεκριμένα της καλής πίστεως των ενδιαφερομένων και του κινδύνου σημαντικών διαταραχών.

24 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2016, Gutiérrez Naranjo κ.λπ. (C-154/15, C-307/15 και C-308/15, EU:C:2016:980, σκέψεις 70 έως 73).

25 Άρθρο 10, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.

26 Βλ., ενδεικτικώς, απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 2015, BBVA (C-8/14, EU:C:2015:731, σκέψη 24).

27 Για μια πρόσφατη και ενδελεχή ανάλυση, βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα N. Wahl στην υπόθεση Sziber (C-483/16, EU:C:2018:9).

28 Βλ., ενδεικτικώς, απόφαση της 30ής Απριλίου 2014, Kásler (C-26/13, EU:C: 2014:282, σκέψη 78 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

29 Όπ.π. (σκέψη 79).

30 Όσον αφορά τα όρια του άρθρου 8, βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 3ης Ιουνίου 2010, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid (C-484/08, EU:C:2010:309).

IV. Απαντήσεις επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Α. Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα

52. Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν συμβατική ρήτρα η οποία επιβάλλεται από τον νόμο και αναθέτει ex tunc τον κίνδυνο των συναλλαγματικών ισοτιμιών στους καταναλωτές συνιστά ρήτρα που «δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης» βάσει του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, ώστε να εμπίπτει, κατ' αρχήν, στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας.

53. Όπως υπογραμμίζει η Πολωνική Κυβέρνηση στις γραπτές παρατηρήσεις της, η έννοια της «ατομικής διαπραγμάτευσης» πρέπει να νοηθεί ως αφορώσα ρήτρα την οποία τα μέρη συνομολόγησαν και συναποδέχτηκαν κατόπιν διαπραγματεύσεως και η οποία για τον λόγο αυτό τους δεσμεύει. Αφής στιγμής μια τέτοια ρήτρα, όπως η ρήτρα για την οποία προβάλλεται ότι επιβλήθηκε στην υπόθεση της κύριας δίκης, τίθεται σε ισχύ με νομοθετική παρέμβαση, εξ ορισμού δεν δύναται να θεωρηθεί αντικείμενο «ατομικής διαπραγμάτευσης» [31].

54. Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται όχι μόνο από τη συνήθη έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 [32], αλλά συνάδει επίσης προς τον σκοπό της εν λόγω οδηγίας, όπως αυτός αντανακλάται σε μια αιτιολογική σκέψη της, όπου γίνεται λόγος για προστασία των αποκτώντων αγαθά ή υπηρεσίες και των καταναλωτών από «συμβάσεις *προσχωρήσεως*» [33]. Περαιτέρω, σε άλλη αιτιολογική σκέψη αποτυπώνεται η ανάγκη να διασφαλίζει η νομοθεσία κράτους μέλους τη δυνατότητα προσφυγής «κατά των συμβατικών όρων που συντάσσονται με σκοπό τη γενικευμένη χρήση μέσα στις συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές» [34].

55. Κατόπιν τούτου, προτείνω να δοθεί ως απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα ότι συμβατική ρήτρα η οποία επιβλήθηκε με νομοθετική παρέμβαση και με την οποία ανατίθεται με ισχύ ex tunc στον καταναλωτή ο συναλλαγματικός κίνδυνος δεν δύναται να θεωρηθεί αντικείμενο «ατομικής διαπραγμάτευσης» κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.

Β. Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα

56. Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί διευκρινίσεις ως προς το αν το καθεστώς αποκαταστάσεως που αποτυπώνεται στους νόμους DH1 και DH3 και έθεσε σε ισχύ ο Ούγγρος νομοθέτης υπό το φως της αποφάσεως Kásler και της εφαρμογή της από το Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο της Ουγγαρίας) με την απόφαση 2/2014 [35] ισοδυναμεί προς «συμβατικές ρήτρες» που απηχούν «νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου» κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 και που, ως εκ τούτου, «δεν υπόκεινται στις διατάξεις» της εν λόγω οδηγίας.

57. Καταλήγω στο συμπέρασμα ότι τα επίμαχα στο πλαίσιο της κύριας διαδικασίας μέτρα αποκαταστάσεως δεν εξαιρούνται από τη ρυθμιστική εμβέλεια της οδηγίας 93/13 κατ' εφαρμογή του άρθρου 1, παράγραφος 2, αυτής. Οι λόγοι οι οποίοι στηρίζουν την άποψη αυτή είναι οι ακόλουθοι.

31 Απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 2015, BBVA (C-8/14, EU:C:2015:731, σκέψη 34). Στην υπόθεση εκείνη, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ο επίμαχος νομοθετικός κανόνας «θέτει ένα νομικό πλαίσιο γενικής εφαρμογής». Μολονότι το επίδικο νομοθετικό μέτρο δεν αποτελούσε «συμβατική ρήτρα» κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, θεωρήθηκε γενικός κανόνας.

32 Για μια επισκόπηση των κανόνων που αφορούν την ερμηνεία μέτρων της Ένωσης, βλ., μεταξύ άλλων, τις προτάσεις μου στην υπόθεση Pinckernelle (C-535/15, EU:C:2016:996, σημεία 34 έως 70).

33 Η υπογράμμιση δική μου.

34 Η υπογράμμιση δική μου.

35 Βλ. υποσημείωση 5 των παρουσών προτάσεων.

58. Κατ' αρχάς, αναγνωρίζω ότι το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η εξαίρεση του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 προϋποθέτει τη συνδρομή δύο προϋποθέσεων. Αφενός, η συμβατική ρήτρα πρέπει να απηχεί νομοθετική ή κανονιστική διάταξη και, αφετέρου, η διάταξη αυτή πρέπει να είναι αναγκαστικού δικαίου[36]. Συνεπώς, προκειμένου να διαπιστωθεί αν συμβατική ρήτρα εξαιρείται του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας 93/13, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει αν η ρήτρα αυτή απηχεί τις διατάξεις του εθνικού δικαίου οι οποίες εφαρμόζονται ανεξαρτήτως της επιλογής των συμβαλλομένων μερών ή τις διατάξεις ενδοτικού δικαίου οι οποίες ως εκ τούτου εφαρμόζονται κατ' αρχήν, δηλαδή ελλείψει διαφορετικής σχετικής συμφωνίας των μερών[37].

59. Ωστόσο, παρατηρείται επίσης ότι το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η εξαίρεση του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 πρέπει να ερμηνεύεται στενώς[38]. Ως εκ τούτου, μολονότι οι νόμοι DH1 και DH3 εφαρμόζονται ανεξαρτήτως της επιλογής των διαδίκων της κύριας δίκης, όπως επισημαίνουν με τις γραπτές παρατηρήσεις τους οι ενάγοντες, δεν είχαν τεθεί σε ισχύ κατά τον χρόνο διαπραγματεύσεως της συμβάσεως που συνήψαν στις 15 Φεβρουαρίου 2008[39].

60. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι εξαίρεση από την εφαρμογή των ρυθμίσεων της οδηγίας 93/13 δικαιολογείται από το γεγονός ότι εύλογα μπορεί να γίνει δεκτό ότι ο εθνικός νομοθέτης έχει προβεί σε εξισορρόπηση του συνόλου των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των μερών σε ορισμένες συμβάσεις[40].

61. Η παραδοχή αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή όσον αφορά τα νομοθετικά μέτρα που θεσπίζονται μετά την ημερομηνία συνάψεως της σχετικής συμβάσεως και για τον συγκεκριμένο σκοπό, ήτοι προκειμένου να εκτελεστεί δικαστική απόφαση περί μη συμφωνίας με την οδηγία 93/13, κάτι το οποίο προκύπτει από τον φάκελο της υποθέσεως ότι συνέβη αναμφισβήτητα στην κύρια δίκη. Όπως εξηγείται στα σημεία 45 έως 50 των παρουσών προτάσεων, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου σχετικά με την ερμηνεία των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου ισχύουν από την ημερομηνία ενάρξεως ισχύος των εν λόγω διατάξεων, εκτός αν το Δικαστήριο έχει περιορίσει το διαχρονικό αποτέλεσμά τους, ενώ η εκτέλεση τους ενώπιον των δικαστηρίων των κρατών μελών απαιτεί την τήρηση των διαδικαστικών κανόνων των κρατών μελών, με την επιφύλαξη των αρχών της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας. Όπως επίσης επισημάνθηκε ανωτέρω, στο πλαίσιο της οδηγίας 93/13, τα άρθρα 6, 7 και 8 σχετίζονται κατά κανόνα με την άσκηση αυτή, καθώς ρυθμίζουν μέτρα αποκαταστάσεως που πρέπει να λαμβάνουν τα κράτη μέλη για την προστασία των δικαιωμάτων των καταναλωτών βάσει της οδηγίας αυτής.

62. Πράγματι, το Δικαστήριο είχε ήδη την ευκαιρία να εκτιμήσει τη συμβατότητα των (νομοθετικών) προβλέψεων ένδικης προστασίας των κρατών μελών με τα άρθρα 6 και 7 της οδηγίας 93/13, καθώς και με τις αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας, υπό περιστάσεις κατά τις οποίες τέτοιου είδους νομοθετικά μέτρα εκδόθηκαν σε συνέχεια αποφάσεως του Δικαστηρίου που ερμήνευσε την οδηγία 93/13. Στις υποθέσεις αυτές δεν γίνεται λόγος για το αν το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 θέτει τις σχετικές νομοθετικές διατάξεις εκτός του πεδίου εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας, πιθανώς διότι σε καμία περίπτωση οι εν λόγω νομοθετικές διατάξεις δεν θα μπορούσαν να

36 Απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703, σκέψη 28 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

37 Όπ.π. (σκέψη 29 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Για άλλο ένα παράδειγμα, βλ. απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2017, Banco Primus (C-421/14, EU:C:2017:60, σημεία 69 έως 70).

38 Απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

39 Υπό την έννοια αυτή, τα πραγματικά περιστατικά που είναι κρίσιμα όσον αφορά την υπόθεση της κύριας δίκης είναι διαφορετικά από εκείνα που εντοπίζονται σε άλλες θεμελιώδεις αποφάσεις, όπου τέθηκε επίσης ζήτημα ερμηνείας του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13. Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 21ης Μαρτίου 2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180), της 10ης Σεπτεμβρίου 2014, Kušionová (C-34/13, EU:C:2014:2189), και της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703).

40 Απόφαση της 21ης Μαρτίου 2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180, σκέψη 28).

θεωρηθούν ως «συμβατικές ρήτρες» [41] για τους σκοπούς του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13. Ωστόσο, ήταν εξίσου πιθανό να αποτελεί συνάρτηση του κατηγορικού καθήκοντος που υπέχουν τα κράτη μέλη από το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, δυνάμει του άρθρου 19 ΣΕΕ, «να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα τα οποία είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης».

63. Καθό μέτρο οι νόμοι DH1 και DH3 επηρεάζουν την ουσία των συμβατικών ρητρών (όσον αφορά, για παράδειγμα, το ποιος πρέπει να φέρει πιθανό συναλλαγματικό κίνδυνο), σε αντίθεση με τις κυρώσεις και τους διαδικαστικούς κανόνες που εφαρμόζονται υπό το φως της αποφάσεως του Δικαστηρίου στην υπόθεση Kásler, ένας τέτοιος ουσιαστικός παράγοντας, υπό το πρίσμα των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως της κύριας δίκης, συνδέεται τόσο στενά με την υποχρέωση συμμορφώσεως των νόμων DH1 και DH3 με τα άρθρα 6 και 7 της οδηγίας 93/13 [42], παράλληλα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, ώστε να είναι αδιαχώριστος από αυτήν. Εξάλλου, τυχόν ερμηνεία του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 υπό την έννοια ότι νομοθετικές ρυθμίσεις όπως οι νόμοι DH1 και DH3 εμπίπτουν στην εξαίρεση που προβλέπει η διάταξη αυτή θα απέκλειε επίσης από τον δικαστικό έλεγχο τη νομοθετική απάντηση κράτους μέλους στη διαπίστωση του Δικαστηρίου ότι το εθνικό δίκαιο ή η πρακτική είναι ασυμβίβαστη με την οδηγία 93/13.

64. Μια τέτοια ερμηνεία θα καθιστούσε, επομένως, το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 ασύμβατο προς την απαίτηση οι πολιτικές της Ένωσης να διασφαλίζουν υψηλό επίπεδο προστασίας του καταναλωτή σύμφωνα με το άρθρο 38 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο κατ' ελάχιστο συνιστά έναν οδηγό για την ερμηνεία του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας [43]. Θα ερχόταν επίσης σε αντίθεση με το δικαίωμα πραγματικής δικαστικής προσφυγής του άρθρου 47 του Χάρτη [44], το οποίο απονέμει στους ιδιώτες δικαιώματα τα οποία μπορούν να προβάλλουν ενώπιων των εθνικών δικαστηρίων, συμπεριλαμβανομένων των περιπτώσεων διαφορών μεταξύ ιδιωτών [45].

65. Τέλος, το γράμμα του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 δεν επαρκεί ως ερμηνευτικό εργαλείο, ενώ ο σκοπός του άρθρου 1, παράγραφος 2, όπως αντικατοπτρίζεται στις αιτιολογικές σκέψεις 13, δεν παρέχει σαφή καθοδήγηση ως προς το αν εφαρμόζεται στις συμβατικές ρήτρες που επιβάλλονται νομοθετικώς *μετά* τη σύναψη της σχετικής συμβάσεως *και* με σκοπό τη συμμόρφωση της εθνικής νομοθεσίας με την οδηγία 93/13. Ωστόσο, από το ιστορικό της θεσπίσεως της διατάξεως προκύπτει ότι σκοπός της ήταν να εξασφαλίσει ότι τα κράτη μέλη θα μπορούσαν να διατηρήσουν σε ισχύ ή να θεσπίσουν κανόνες που βαίνουν πέρα των προστατευτικών διατάξεων της οδηγίας [46] αλλά

41 Βλ., ιδίως, σκέψεις 21 και 23 της αποφάσεως της 29ης Οκτωβρίου 2015, BBVA (C-8/14, EU:C:2015:731). «Προκειμένου να ληφθεί υπόψη η εν λόγω νομολογία και ειδικότερα μετά την έκδοση της αποφάσεως της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164), ο νόμος 1/2013 τροποποίησε, μεταξύ άλλων, τα άρθρα του κώδικα πολιτικής δικονομίας σχετικά με τη διαδικασία εκτελέσεως επί ενυπόθηκων αγαθών. Έτσι, για τις διαδικασίες που κινούνται μετά την έναρξη ισχύος του νόμου 1/2013, η ανακοπή του καθού η εκτέλεση που στηρίζεται στην καταχρηστικότητα συμβατικής ρήτρας και ασκείται εντός προθεσμίας δέκα ημερών από την ημερομηνία κοινοποιήσεως της πράξεως που διατάσσει την εκτέλεση, επιτρέπει πλέον την αναστολή της διαδικασίας εκτελέσεως ενυπόθηκης απαιτήσεως έως ότου εκδοθεί απόφαση επί της ανακοπής. […] Πρέπει να κριθεί αν και σε ποιο βαθμό η οδηγία 93/13, όπως έχει ερμηνευτεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου που έχει διαμορφωθεί ιδίως από της εκδόσεως της αποφάσεως Aziz […], αντιτίθεται στον μηχανισμό μεταβατικής προθεσμίας που επελέγη από τον Ισπανό νομοθέτη και θεσπίστηκε με τον νόμο 1/2013». Βλ., επίσης, αποφάσεις της 17ης Ιουλίου 2014, Sánchez Morcillo και Abril García (C-169/14, EU:C:2014:2099), της 21ης Ιανουαρίου 2015, Unicaja Banco και Caixabank (C-482/13, C-484/13, C-485/13, και C-487/13, EU:C:2015:21), και της 26ης Ιανουαρίου 2017, Banco Primus (C-421/14, EU:C:2017:60).

42 Βλ., προσφάτως, απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2017, Banco Primus (C-421/14, EU:C:2017:60, σκέψεις 71 έως 74 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

43 Ο γενικός εισαγγελέας N. Wahl συμμερίζεται με τις προτάσεις του στην υπόθεση Pohotovosť (C-470/12, EU:C:2013:844, σημείο 66), την άποψη ότι το άρθρο 38 του Χάρτη θεσπίζει περισσότερο μια αρχή σύμφωνα με το άρθρο 52, παράγραφος 5, του Χάρτη παρά ένα δικαίωμα.

44 Βλ. απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2014, Kušionová (C-34/13, EU:C:2014:2189, σκέψη 47 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι οι συγκεκριμένες «επιταγές» των άρθρων 38 και 47 του Χάρτη «διαπνέουν την εφαρμογή της οδηγίας 93/13».

45 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψεις 70 έως 82). Στη σκέψη 82 το Δικαστήριο έκρινε ότι «εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο συνάδοντα προς» την επίμαχη στην υπόθεση εκείνη οδηγία, «να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τα άρθρα 21 και 47 του Χάρτη και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη».

46 Βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα V. Trstenjak στην υπόθεση RWE Vertrieb, (C-92/11, EU:C:2012:566, σημείο 42), όπου αναφέρεται η παρέμβαση της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής κατά τη νομοπαρασκευαστική διαδικασία.

όχι να τους καταργήσουν, ενώ, σύμφωνα με την παρατήρηση ενός γενικού εισαγγελέα, η παρέκκλιση του άρθρου 1, παράγραφος 2, «θα πρέπει να ισχύει για τις τυποποιημένες συμβάσεις, το περιεχόμενο των οποίων [*ήδη*] ρύθμισε ο εθνικός νομοθέτης με εθνικούς κανόνες, αφού [*προηγουμένως*] προέβη σε ενδελεχή στάθμιση των εννόμων συμφερόντων όλων των συμβαλλομένων μερών» [47].

66. Τούτο άλλωστε συνάδει προς τον γενικό κανόνα ότι ο καταχρηστικός χαρακτήρας συμβατικής ρήτρας πρέπει να εκτιμάται κατά τον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως [48] και τείνω να συμφωνήσω με την παρατήρηση ότι η «συμβατική ισορροπία» δεν πρέπει να ανατρέπεται «με παρέμβαση της κρατικής αρχής σε μεταγενέστερο της συνάψεως της συμβάσεως χρόνο» [49], εκτός εάν με την παρέμβαση αυτή συμμορφώνεται η νομοθεσία των κρατών μελών με τη οδηγία 93/13 ή αν αυτή εμπίπτει στο πεδίο μέγιστης προστασίας των καταναλωτών κατ' άρθρον 8 της οδηγίας 93/13 [50].

67. Κατόπιν τούτου, προτείνω να δοθεί ως απάντηση στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα ότι, υπό τις περιστάσεις της κύριας δίκης, ρήτρα η οποία κατέστη τμήμα της συμβάσεως κατόπιν παρεμβάσεως του νομοθέτη, και βάσει της οποίας ανατίθεται ex tunc στον καταναλωτή ο συναλλαγματικός κίνδυνος, δεν «απηχεί νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου» κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13.

Γ. Η απάντηση στο τρίτο ερώτημα

68. Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 και η απαίτηση οι συμβατικές ρήτρες να είναι «διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό» έχει την έννοια ότι ο καταναλωτής απολαύει δικαιώματος αναλυτικής ενημερώσεως για δεδομένα που αφορούν τον συναλλαγματικό κίνδυνο και τα οποία γνωρίζει το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα ή στα οποία αυτό μπορεί να έχει πρόσβαση κατά τη σύναψη της συμβάσεως, ή αν η εν λόγω απαίτηση πληρούται όταν ο καταναλωτής ενημερώνεται κατά τον τρόπο που εκτίθεται στο σημείο 18 των παρουσών προτάσεων [51]. Οι ενάγοντες υποστηρίζουν συναφώς ότι οι εναγόμενες είχαν στη διάθεσή τους μακροοικονομικά στοιχεία και τονίζουν την υποχρέωση των εναγομένων να εξηγούν τις επιπτώσεις των στοιχείων αυτών στους μηχανισμούς συναλλαγματικών ισοτιμιών.

69. Σύμφωνα με τις γραπτές παρατηρήσεις των εναγομένων, η απόφαση 2/2014 του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας) [52], η οποία είναι δεσμευτική για το αιτούν δικαστήριο, έχει ήδη διαμορφώσει κριτήρια προκειμένου να προσδιοριστεί κατά πόσον οι συμβατικές ρήτρες που ρυθμίζουν το βάρος του συναλλαγματικού κινδύνου είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.

47 Όπ.π. (σημείο 47, η υπογράμμιση δική μου). Η εισαγγελέας αναφέρεται στο πρώτο έγγραφο προβληματισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 14ης Φεβρουαρίου 1984, COM(1984) 55 τελικό.

48 Βλ., ενδεικτικώς, απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2015, Unicaja Banco και Caixabank (C-482/13, C-484/13, C-485/13 και C-487/13, EU:C:2015:21, σκέψη 37).

49 Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα N. Wahl στην υπόθεση Kásler (C-26/13, EU:C:2014:85, σημείο 105).

50 Βλ. υποσημείωση 30 των παρουσών προτάσεων.

51 Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι ρήτρες στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 εξαιρούνται από τον έλεγχο της καταχρηστικότητας μόνον εφόσον το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο κρίνει, κατόπιν κατά περίπτωση εξετάσεως, ότι είναι «διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό», σύμφωνα με τη διάταξη αυτή. Βλ. απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703, σκέψη 43 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

52 Υποσημείωση 5 των παρουσών προτάσεων.

70. Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να κρίνει αν επιμέρους ρήτρες είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13[53]. Το εν λόγω δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη του, εκτός από την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Kásler και τις κρίσιμες αποφάσεις του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας), τα κριτήρια προσδιορισμού του αν μια συμβατική ρήτρα είναι διατυπωμένη κατά τρόπο σαφή και κατανοητό, όπως αυτά έχουν τεθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου, και εκτίθενται αναλυτικά στις σκέψεις 43 έως 50 της αποφάσεως της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc[54].

71. Όπως κρίθηκε στην υπόθεση Andriciuc, «στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να διερευνήσει εάν ο επαγγελματίας παρέσχε στους καταναλωτές κάθε αναγκαία πληροφορία ώστε να έχουν τη δυνατότητα να αξιολογήσουν τις οικονομικές συνέπειες μιας [κρίσιμης] ρήτρας [...] στις οικονομικές τους υποχρεώσεις»[55], συμπεριλαμβανομένων των επιπτώσεων που θα είχε στις δόσεις του δανείου μια σοβαρή υποτίμηση του νόμιμου χρήματος του κράτους μέλους κατοικίας του δανειολήπτη και τυχόν αύξηση του επιτοκίου του ξένου νομίσματος[56]. Ο επαγγελματίας πρέπει να εκθέτει τις δυνητικές διακυμάνσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών και τους κινδύνους που ενέχει η σύναψη δανείου[57], καθώς επίσης τη συγκεκριμένη λειτουργία του μηχανισμού τον οποίο αφορά η οικεία ρήτρα και τη σχέση μεταξύ του μηχανισμού αυτού και εκείνου που προβλέπουν άλλες ρήτρες[58].

72. Οι ενάγοντες, με τις γραπτές παρατηρήσεις τους, υποστηρίζουν επιπλέον ότι οι νόμοι DH1 και DH3 δεν συνάδουν με τις αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας αλλά και το άρθρο 6 της οδηγίας 93/13, διότι ο νομοθέτης επέβαλε στους καταναλωτές τον κίνδυνο συναλλαγματικής ισοτιμίας χωρίς να λάβει υπόψη του τις απαιτήσεις σαφήνειας και διαφάνειας. Για λόγους πληρότητας, επισημαίνω ότι το υλικό της δικογραφίας δεν επαρκεί για να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα όσον αφορά την εν λόγω πτυχή των αιτιάσεων των εναγόντων, είτε στο πλαίσιο της διαφάνειας είτε πέραν αυτού.

73. Επομένως, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να αποφανθεί, λαμβανομένων υπόψη όλων των περιστάσεων της συμβάσεως και της νομολογίας του Δικαστηρίου, κατά πόσον, κατά το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 και σύμφωνα με την απαίτηση να είναι οι συμβατικές ρήτρες «διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό», οι δανειστές υποχρεούνται να γνωστοποιούν στους καταναλωτές κρίσιμα οικονομικά δεδομένα που έχουν στη διάθεσή τους κατά τον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως, συμπεριλαμβανομένων των σχετικών μακροοικονομικών στοιχείων, και να εξηγούν τις επιπτώσεις τους στους μηχανισμούς συναλλαγματικών ισοτιμιών.

Δ. Η απάντηση στο τέταρτο ερώτημα

74. Όπως διευκρινίστηκε, στα σημεία 41 έως 44 των παρουσών προτάσεων, το τέταρτο ερώτημα πρέπει να ερμηνευθεί ως ερώτημα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο νομοθεσία που θεσπίζεται αρκετά έτη μετά τη σύναψη της συμβάσεως (εξέλιξη την οποία το εθνικό προδικαστικό ερώτημα θεωρεί απρόβλεπτη από τη σκοπιά του καταναλωτή) επηρεάζει τις υποχρεώσεις διαφάνειας που υπέχουν οι εναγόμενοι βάσει του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13.

53 Διάταξη της 22ας Φεβρουαρίου 2018, ERSTE Bank Hungary (C-126/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:107, σκέψη 27), με παραπομπή στην απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703, σκέψη 22).

54 Απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703). Θεμελιώδεις αποφάσεις, όσον αφορά τη διαφάνεια, προγενέστερες της αποφάσεως Andriciuc είναι οι αποφάσεις της 21ης Μαρτίου 2013, RWE Vertieb (C-92/11, EU:C:2013:180), της 30ής Απριλίου 2014, Kásler (C-26/13, EU:C:2014:282), της 26ης Φεβρουαρίου 2015, Matei (C-143/13, EU:C:2015:127), της 23ης Απριλίου 2015, Van Hove (C-96/14, EU:C:2015:262), και της 9ης Ιουλίου 2015, Bucura (C-348/14, EU:C:2015:447). Για μεταγενέστερες αποφάσεις, βλ., ιδίως, διάταξη της 22ας Φεβρουαρίου 2018, ERSTE Bank Hungary Zrt (C-126/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:107).

55 Απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2017, Andriciuc (C-186/16, EU:C:2017:703, σκέψη 50).

56 Όπ.π. (σκέψη 49). Το Δικαστήριο αναφέρει τη σύσταση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Συστημικού Κινδύνου της 21ης Σεπτεμβρίου 2011 (ΕΕ C 342, σ. 1).

57 Όπ.π. (σκέψη 50).

58 Όπ.π. (σκέψη 45).

75. Σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/13, το παράρτημα της οδηγίας περιέχει ενδεικτικό και μη εξαντλητικό κατάλογο ρητρών που είναι δυνατόν να κηρυχθούν καταχρηστικές. Το σημείο 1, στοιχείο θ′, αναφέρεται σε ρήτρες που σκοπό ή αποτέλεσμα έχουν «να συνάγουν αμετάκλητα την εκ μέρους του καταναλωτή αποδοχή ρητρών τις οποίες δεν είχε καμία πραγματική δυνατότητα να γνωρίζει πριν συνάψει τη σύμβαση», δίχως ωστόσο να διευκρινίζεται στη διάταξη περί παραπομπής γιατί το συγκεκριμένο στοιχείο του παραρτήματος είναι σημαντικότερο από άλλα, τη στιγμή που τα σημεία 1, στοιχεία ι′ και λ′, και 2, στοιχεία β′ και δ′, του παραρτήματος της οδηγίας έχουν αποτελέσει αντικείμενο ερμηνείας από το Δικαστήριο στο πλαίσιο της διαφάνειας[59].

76. Κατόπιν τούτου, προτείνω να δοθεί ως απάντηση στο τέταρτο προδικαστικό ερώτημα ότι, καθό μέτρο η επακολουθήσασα νομοθετική παρέμβαση κράτους μέλους δεν πέτυχε να θεραπεύσει την καταχρηστικότητα ρητρών ως προς τη σαφήνεια και τη διαφάνεια, όπως απαιτεί η οδηγία 93/13, η συμμόρφωση τους με τις εν λόγω απαιτήσεις κρίνεται κατά τον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως.

Ε. Η απάντηση στο πέμπτο ερώτημα

77. Το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα αφορά την εξουσία κράτους μέλους να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα όλων των ρητρών συγκεκριμένης συμβάσεως.

78. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η υποχρέωση αυτή είναι αυτονόητη. Ωστόσο, υπογραμμίζω ότι το καθήκον των δικαστηρίων των κρατών μελών να εξετάζουν αυτεπαγγέλτως όλες τις συμβατικές ρήτρες για τυχόν καταχρηστικότητα κατ' εφαρμογήν της οδηγίας 93/13 ενεργοποιείται υπό την αυστηρή προϋπόθεση ότι έχουν στη διάθεσή τους τα απαραίτητα προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία[60]. Η υποχρέωση αυτή μπορεί επιπροσθέτως να επηρεάζεται από την αρχή του δεδικασμένου[61].

79. Κατόπιν τούτου, προτείνω να δοθεί ως απάντηση στο πέμπτο προδικαστικό ερώτημα ότι εθνικός δικαστής υποχρεούται να εκτιμά αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας εμπίπτουσας στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας και, με τον τρόπο αυτό, να αποκαθιστά την ανισορροπία που υφίσταται μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία, εφόσον έχει στη διάθεσή του τα απαραίτητα προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία.

V. Πρόταση

80. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω να δοθούν στα προδικαστικά ερωτήματα του Fővárosi Ítélőtábla (εφετείου Βουδαπέστης, Ουγγαρία) οι ακόλουθες απαντήσεις:

«1. Συμβατική ρήτρα η οποία επιβλήθηκε με νομοθετική παρέμβαση και με την οποία ανατίθεται με ισχύ ex tunc στον καταναλωτή ο συναλλαγματικός κίνδυνος δεν δύναται να θεωρηθεί αντικείμενο "ατομικής διαπραγμάτευσης" κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ.

2. Υπό τις περιστάσεις της κύριας δίκης, ρήτρα η οποία κατέστη τμήμα της συμβάσεως κατόπιν παρεμβάσεως του νομοθέτη, και βάσει της οποίας ανατίθεται ex tunc στον καταναλωτή ο συναλλαγματικός κίνδυνος, δεν "απηχεί νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου" κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13.

59 Απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 2015, Matei (C-143/13, EU:C:2015:127, σκέψη 74).

60 Βλ., ενδεικτικώς, αποφάσεις της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψεις 46 και 47 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), και της 30ής Μαΐου 2013, Jőrös (C-397/11, EU:C:2013:340).

61 Βλ., επί παραδείγματι, την πρόσφατη απόφαση της 18ης Φεβρουαρίου 2016, Finanmadrid EFC (C-49/14, EU:C:2016:98). Στη σκέψη 48 το Δικαστήριο έκρινε ότι η δικονομική αυτονομία των κρατών μελών σε σχέση με την αρχή του δεδικασμένου διέπεται από τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

3. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να αποφανθεί, λαμβανομένων υπόψη όλων των περιστάσεων της συμβάσεως, και της νομολογίας του Δικαστηρίου, κατά πόσον, κατά το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 και σύμφωνα με την απαίτηση να είναι οι συμβατικές ρήτρες "διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό", οι δανειστές υποχρεούνται να γνωστοποιούν στους καταναλωτές κρίσιμα οικονομικά δεδομένα που έχουν στη διάθεσή τους κατά τον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως, συμπεριλαμβανομένων των σχετικών μακροοικονομικών στοιχείων, και να εξηγούν τις επιπτώσεις τους στους μηχανισμούς συναλλαγματικών ισοτιμιών.

4. Καθό μέτρο η επακολουθήσασα νομοθετική παρέμβαση κράτους μέλους δεν πέτυχε να θεραπεύσει την καταχρηστικότητα ρητρών ως προς τη σαφήνεια και τη διαφάνεια, όπως απαιτεί η οδηγία 93/13, η συμμόρφωση τους με τις εν λόγω απαιτήσεις κρίνεται κατά τον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως.

5. Εθνικός δικαστής υποχρεούται να εκτιμά αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας εμπίπτουσας στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας και, με τον τρόπο αυτό, να αποκαθιστά την ανισορροπία που υφίσταται μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία, εφόσον έχει στη διάθεσή του τα απαραίτητα προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία.»